



Ilxom ERKINOV,

Tadqiqotchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand, O'zbekiston
E-mail: erkinovilxom@gmail.com

Professor O.G'aybulayev taqrizi asosida

GLOBALLASHUV SHAROITIDA YOSHLARNING IJTIMOIIY MAS'ULIYATINI SHAKLLANTIRISHNING FALSAFIY-METODOLOGIK MEXANIZMLARI

Аннотация

Mazkur maqolada globallashuv sharoitida yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirish bilan bog'liq falsafiy-metodologik muammolar tahlil qilinadi. Ijtimoiy mas'uliyat insonning jamiyat, davlat, tabiat, boshqa insonlar va kelajak avlodlar oldidagi burchini anglashiga asoslangan ma'naviy-axloqiy sifat sifatida talqin etiladi. Globallashuv jarayonlari yoshlarning dunyoqarashi, qadriyatlarini, hayotiy maqsadlari va ijtimoiy xulq-atvoriga qarama-qarshi yo'nalishlarda ta'sir ko'rsatayotgani asoslanadi. Bir tomondan, axborot va bilimlardan foydalanish imkoniyatlari kengayib, global hamkorlik, fuqarolik faolligi hamda umuminsoniy qadriyatlarga daxldorlik kuchaymoqda. Ikkinchi tomondan esa individualizm, iste'molchilik, axborotga qaramlik, soxta qadriyatlar, ijtimoiy befarqlik va mas'uliyatning virtuallashuvi kabi muammolar yuzaga kelmoqda. Maqolada tizimli, aksiologik, dialektik, faoliyatga yo'naltirilgan va sivilizatsion yondashuvlar asosida yoshlar ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishning metodologik asoslari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, yoshlar, ijtimoiy mas'uliyat, fuqarolik pozitsiyasi, qadriyat, axloqiy tanlov, global fuqarolik, raqamli muhit, ijtimoiy faollik.

ФИЛОСОФСКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ МОЛОДЁЖИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

В статье анализируются философско-методологические проблемы формирования социальной ответственности молодёжи в условиях глобализации. Социальная ответственность рассматривается как духовно-нравственное качество личности, основанное на осознании обязанностей перед обществом, государством, природой, другими людьми и будущими поколениями. Обосновывается противоречивое влияние глобализационных процессов на мировоззрение, ценностные ориентации, жизненные цели и социальное поведение молодёжи. С одной стороны, расширяются возможности доступа к информации и знаниям, укрепляются глобальное сотрудничество, гражданская активность и приверженность общечеловеческим ценностям. С другой стороны, распространяются индивидуализм, потребительство, информационная зависимость, ложные ценности, социальное равнодушие и виртуализация ответственности. На основе системного, аксиологического, диалектического, деятельностного и цивилизационного подходов определены методологические основы развития социальной ответственности молодёжи.

Ключевые слова: Глобализация, молодёжь, социальная ответственность, гражданская позиция, ценность, нравственный выбор, глобальное гражданство, цифровая среда, социальная активность.

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF FORMING YOUTH SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Annotation

The article analyzes the philosophical and methodological problems of developing youth social responsibility in the context of globalization. Social responsibility is interpreted as a moral and spiritual quality based on an individual's awareness of duties toward society, the state, nature, other people and future generations. The contradictory influence of globalization on young people's worldview, values, life goals and social behavior is substantiated. On the one hand, access to information and knowledge is expanding, while global cooperation, civic participation and commitment to universal human values are strengthening. On the other hand, individualism, consumerism, information dependency, pseudo-values, social indifference and the virtualization of responsibility are becoming increasingly widespread. Using systemic, axiological, dialectical, activity-based and civilizational approaches, the article identifies the methodological foundations for developing youth social responsibility. An integrated model based on cooperation among the family, educational institutions, mahalla, civil society organizations and the digital information environment is proposed.

Key words: Globalization, youth, social responsibility, civic position, value, moral choice, global citizenship, digital environment, social activity.

Kirish. Globallashuv zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim xususiyati bo'lib, u davlatlar, xalqlar, iqtisodiyotlar va madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning chuqurlashuvini anglatadi. Mazkur jarayon inson hayotining iqtisodiy yoki texnologik tomonlari bilangina cheklanmay, balki uning dunyoqarashi, qadriyatlarini, ehtiyojlari, ijtimoiy munosabatlari va o'zini anglash usullariga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, yangiliklarni tez qabul qiladigan, ijtimoiy o'zgarishlarga sezgir va axborot makonida faol ishtirok etadigan yoshlar globallashuv ta'sirini boshqa ijtimoiy qatlamlarga nisbatan kuchliroq his etadi.

Yoshlar jamiyatning shunchaki demografik qatlami emas. Ular jamiyatning kelajakdagi intellektual, siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy salohiyatini belgilovchi strategik kuch hisoblanadi. Shu sababli yoshlarning qanday qadriyatlarga tayanishi, o'z huquq va burchlarini qay darajada anglashi, jamiyatdagi muammolarga munosabati hamda qarorlarining oqibatlarini hisobga olish qobiliyati taraqqiyot istiqboliga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy mas'uliyat shaxsning o'z harakatlari va qarorlarining boshqa insonlar, jamiyat, davlat, tabiat hamda kelajak avlodlar hayotiga ta'sirini anglab, ularning natijalari uchun javob

berishga tayyorligini ifodalaydi. Mas'uliyat shaxs erkinligining chegarasi emas, aksincha, erkinlikning mazmunli va ijtimoiy jihatdan foydali shaklga aylanishini ta'minlaydigan axloqiy mezondir. Erkinlik mas'uliyatdan ajratilganda o'zboshimchalik, mas'uliyat erkinlikdan ajratilganda esa majburiy itoatkorlik yuzaga kelishi mumkin. Shuning uchun ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish insonning mustaqil fikrlashi, ongli tanlov qilishi va tanlov natijalarini baholay olishi bilan uzviy bog'liq. Globallashuv sharoitida mas'uliyat tushunchasining mazmuni ham kengaymoqda. Endilikda inson faqat o'z oilasi yoki yashayotgan hududi oldida emas, balki global ekologik xavfsizlik, tinchlik, ijtimoiy adolat, axborot madaniyati va kelajak avlodlarning munosib hayoti uchun ham ma'lum darajada javobgarlikni his etishi zarur. Hans Jonas texnologik sivilizatsiya sharoitida inson harakatlarining uzoq muddatli oqibatlarini hisobga olishni mas'uliyat etikasining muhim talabi sifatida ko'rsatadi [2]. Bu g'oya bugungi yoshlarning ekologik xulqi, raqamli faoliyati va ijtimoiy tanlovlarni baholashda alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda ijtimoiy mas'uliyat alohida axloqiy fazilat sifatida emas, balki shaxs va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ifodalovchi integral hodisa sifatida o'rganildi. Shu sababli bitta ilmiy usul yoki nazariy yondashuv mazkur hodisaning barcha jihatlarini to'liq yoritib bera olmaydi. Tadqiqot jarayonida dialektik, tizimli, aksiologik, faoliyatga yo'naltirilgan, sivilizatsion va germeneytik yondashuvlardan kompleks foydalanildi [3].

Natijalar. Mas'uliyat falsafa tarixida erkinlik, burch, vijdon, axloqiy tanlov va javobgarlik tushunchalari bilan uzviy bog'liq holda talqin etilgan. Immanuel Kant axloqiy xatti-harakatning asosini tashqi manfaat yoki jazodan qo'rqishda emas, balki insonning ichki burch hissida ko'radi. Uning fikricha, inson boshqa insonni hech qachon faqat vosita sifatida emas, balki o'z-o'zicha maqsad sifatida qabul qilishi kerak [1]. Bu tamoyil yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishda muhim metodologik ahamiyatga ega. Chunki mas'uliyatli shaxs o'z manfaatlarini boshqalarning sha'ni, huquqi va manfaatlarini bilan uyg'unlashtira oladi.

Ekzistensial falsafada inson o'z tanlovi orqali nafaqat shaxsiy hayotini, balki insoniylik haqidagi muayyan tasavvurni ham shakllantirishi ta'kidlanadi. Inson tanlamaslikni tanlagan taqdirda ham uning natijalari uchun javobgardir. Bu nuqtayi nazar yoshlarni ijtimoiy muammolarga nisbatan befarq qolmaslikka undaydi. Jamiyat hayotida ishtirok etmaslik ham ma'lum bir ijtimoiy pozitsiya hisoblanadi.

Ijtimoiy mas'uliyatning quyidagi tarkibiy qismlarini ajratish mumkin:

1. Kognitiv tarkibiy qism – shaxsning jamiyatdagi huquq, burch, meyor, ijtimoiy muammo va xatti-harakat oqibatlari haqidagi bilimlari.

2. Aksiologik tarkibiy qism – insonparvarlik, adolat, halollik, vatanparvarlik, bag'rikenglik, hamjihatlik va ekologik madaniyatning shaxsiy qadriyatga aylanishi.

3. Emotsional-irodaviy tarkibiy qism – empatiya, daxldorlik, burch hissi, qat'iyat va qiyinchiliklarga qaramasdan ijtimoiy foydali harakatni davom ettirish qobiliyati.

4. Faoliyatga oid tarkibiy qism – shaxsning real ijtimoiy tashabbuslar, jamoaviy faoliyat va fuqarolik jarayonlarida ishtirok etishi.

5. Refleksiv tarkibiy qism – o'z qarorlari va xatti-harakatlarini tanqidiy baholash, xatolarini tan olish hamda xulqini tuzatish qobiliyati.

Mazkur tarkibiy qismlardan birining rivojlanmay qolishi mas'uliyatning yuzaki shakllanishiga olib keladi. Masalan, yosh ijtimoiy meyorlarni bilishi mumkin, biroq ular uning shaxsiy qadriyatiga aylanmagan bo'lsa, u faqat nazorat mavjud paytda meyorlarga amal qiladi. Aksincha, ezgu niyat va hamdardlik mavjud bo'lib, amaliy ko'nikma bo'lmasa, mas'uliyat real faoliyatga aylanmay qoladi.

Globallashuv yoshlar ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirish uchun katta imkoniyatlar yaratmoqda. Internet orqali yoshlar turli xalqlarning hayoti, ekologik muammolar, inson huquqlari, ta'lim, fan va texnologiyalardagi yangiliklardan xabardor bo'lmoqda. Global axborot almashinuvi ularning dunyoqarashini kengaytirib, mahalliy muammolarni umumjahon jarayonlari bilan bog'liq holda anglash imkonini beradi.

Global fuqarolik g'oyasi insonning o'z mamlakatiga sadoqatini inkor etmaydi. Aksincha, mahalliy mas'uliyatni global daxldorlik bilan boyitadi. Global fuqaro o'zining kundalik tanlovi ekologik vaziyat, mehnat munosabatlari, axborot xavfsizligi va boshqa insonlarning hayotiga ta'sir qilishini anglaydi. Shu jihatdan global fuqarolik huquqlar majmui emas, balki umumiy muammolarni hal qilishdagi hamkorlik va javobgarlik shaklidir [7, 31]. Biroq globallashuv ta'sirining ikkinchi tomoni ham mavjud. Bozor munosabatlarining hayotning deyarli barcha sohalariga kirib borishi muvaffaqiyatni moddiy boylik, mashhurlik va iste'mol imkoniyatlari bilan o'lchashga moyillikni kuchaytiradi. Natijada mehnat, jamiyatga xizmat, bilim, halollik va sabr-toqat kabi qadriyatlar qisqa muddatli manfaatlar soyasida qolishi mumkin. Iste'molchilik insonni faol fuqaro sifatida emas, avvalo, mahsulot va xizmatlarning iste'molchisi sifatida talqin qiladi. Bunday muhitda "Jamiyat uchun nima qila olaman?" degan savol o'rni "Jamiyat menga nima bera oladi?" degan qarash egallaydi. Erich Fromm "ega bo'lish" tamoyiliga asoslangan hayot tarzida shaxs o'zligini iste'mol qilayotgan yoki egalik qilayotgan narsalari orqali ifodalashini ko'rsatadi [4, 41]. Bu esa ijtimoiy mas'uliyatning ichki ma'naviy manbalarini zaiflashtiradi. Raqamli kommunikatsiya ham mas'uliyat shakllarini murakkablashtirmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning o'z fikrini erkin ifodalashi, tashabbuslarni qo'llab-quvvatlashi va muammolar haqida jamoatchilikni xabardor qilishi uchun imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, anonimlik, tasdiqlanmagan axborotni tarqatish, kiberzo'ravonlik, shaxsiy ma'lumotlarni oshkor etish va virtual obro' ortidan quvish kabi holatlar axloqiy javobgarlik chegaralarini noaniqlashtiradi.

Ba'zan biror ijtimoiy muammoga oid postni ulashish yoki ramziy munosabat bildirish real ijtimoiy faoliyatning o'rni egallaydi. Buni mas'uliyatning virtuallashuvi deb baholash mumkin. Shaxs o'zini faol va daxldor deb his qiladi, biroq uning harakati muammoning amaliy yechimiga olib kelmaydi. Shuning uchun raqamli faollik bilan real ijtimoiy ishtirok o'rtasidagi muvozanatni shakllantirish dolzarb vazifa.

Tadqiqot natijasida mazkur jarayonga xos bir qator falsafiy-metodologik muammolar aniqlandi. Birinchi muammo – mas'uliyatni faqat intizom va bo'ysunish bilan tenglashtirishdir. Ikkinchi muammo – huquq va burchning bir-biridan ajratib talqin qilinishi. Uchinchi muammo – nazariy bilim bilan real xulq-atvor o'rtasidagi tafovut. To'rtinchi muammo – tarbiya subyektlari faoliyatidagi uzviylikning yetishmasligi. Beshinchi muammo – milliy va global qadriyatlarni qarama-qarshi qo'yish. Oltinchi muammo – raqamli muhitning tarbiyaviy imkoniyatlari va xavflarini bir tomonlama baholash.

Muhokama. O'tkazilgan tahlil ijtimoiy mas'uliyatning individual xususiyat bo'lish bilan birga ijtimoiy munosabatlar mahsuli ekanini ko'rsatadi. Yoshdan mas'uliyat talab qilish uchun jamiyatning o'zi ham adolatli, ochiq va ishonchga asoslangan muhit yaratishi kerak. Chunki mas'uliyat bir tomonlama talab emas, shaxs va jamiyat o'rtasidagi o'zaro majburiyatdir. Yoshlarning ijtimoiy befarqligi ko'pincha ularning axloqiy zaifligi bilangina izohlanadi. Biroq befarqlikning institutsional sabablari ham mavjud. Yosh o'z fikri hech qanday natijaga olib kelmasligini, tashabbusi qo'llab-quvvatlanmasligini yoki qarorlar oldindan belgilanganini his qilsa, unda ijtimoiy faollik pasayadi. Demak, mas'uliyatni shakllantirish uchun yoshlarga real vakolat, tanlov imkoniyati va natijaga ta'sir ko'rsatish maydoni berilishi zarur.

Ta'lim tizimida ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish uch yo'nalishda olib borilishi maqsadga muvofiq:

Birinchidan, ta'lim mazmuniga mas'uliyat etikasi, global muammolar, barqaror rivojlanish, media savodxonlik, huquqiy va

ekologik madaniyat masalalari fanlararo asosda kiritilishi kerak. Mazkur mavzular faqat tarbiya soatlariga yuklatilmasdan, tarix, adabiyot, falsafa, iqtisodiyot, biologiya va axborot texnologiyalari bilan integratsiya qilinishi lozim. Ikkinchidan, ta'lim metodlari o'quvchi va talabani passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirishi kerak. Muammoli ta'lim, loyiha usuli, munozara, xizmat orqali o'rganish va jamoaviy qaror qabul qilish mas'uliyat tajribasini shakllantiradi. Uchinchidan, ta'lim muassasasining ichki muhiti adolat, o'zaro hurmat va shaffoflik tamoyillariga mos bo'lishi zarur. Agar ta'lim mazmunida adolat targ'ib qilinish, baholash yoki boshqaruv jarayonida adolatsizlik kuzatilsa, yoshlar rasmiy qadriyatlar bilan real hayot o'rtasidagi ziddiyatni sezadi.

Oilaning vazifasi bolaga faqat tayyor talablarni yetkazish emas, balki uning qaror qabul qilish, mehnat qilish, boshqalarga g'amxo'rlik ko'rsatish va xatolarining oqibatlarini tushunish tajribasini yaratishdan iborat. Farzandning barcha muammolarini kattalar hal qilishi unda mustaqillik va javobgarlik shakllanishini sekinlashtiradi. Shu bilan birga, mas'uliyatni qo'rqitish va jazolash vositasida shakllantirish ham kutilgan natijani bermaydi. Mahalla yoshlarning mas'uliyatini shakllantirishda bevosita ijtimoiy tajriba maydoni bo'lishi mumkin. Yoshlarni hududdagi ekologik, ma'rifiy, xayriya va obodonlashtirish loyihalariga jalb qilish orqali ularda yashayotgan muhitiga daxldorlik hissi rivojlanadi. Bunda yoshlar faqat ijrochi emas, balki tashabbus va qaror qabul qilish ishtirokchisi bo'lishi muhimdir.

Raqamli mas'uliyat zamonaviy ijtimoiy mas'uliyatning ajralmas qismiga aylanmoqda. U axborotning ishonchligini tekshirish, mualliflik huquqiga rioya qilish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya etish, internetdagi muloqotda inson qadr-qimmatini hurmat qilish va zararli kontent tarqalishiga ko'maklashmaslikni o'z ichiga oladi. Raqamli makonda amalga oshirilgan harakatning "virtual" ekanligi uning real oqibatlarini yo'qqa chiqarmaydi. Yoshlarning global mas'uliyatini rivojlantirishda ekologik madaniyat alohida ahamiyatga ega. Iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi va chiqindilar muammosi bir davlat chegarasi bilan cheklanmaydi. Shu sababli kundalik iste'mol, suv va energiyadan foydalanish, chiqindilarni kamaytirish kabi odatlar ham global mas'uliyatning amaliy ifodasidir. Mas'uliyatning kelajak avlodlarga yo'naltirilishi insonning bugungi manfaatlarini bilan uzoq muddatli taraqqiyot ehtiyojlari o'rtasida muvozanat o'rnatishni talab qiladi [2, 36].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishda eng samarali metod – bilim, qadriyat va faoliyat birligini ta'minlashdir. Faqat bilim berish mas'uliyatli xulqni kafolatlamaydi. Faqat axloqiy chaqiriqlar esa zarur kompetensiyalarni shakllantirmaydi. Faqat faoliyatga jalb etish ham uning mazmuni anglanmasa, vaqtinchalik tadbirga aylanishi

mumkin. Shu sababli yosh nima uchun harakat qilayotgani, uning faoliyati kimga va qanday foyda keltirishi hamda natija uchun qay darajada javobgar ekanini tushunishi lozim.

Xulosa. Globallashuv sharoitida yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirish jamiyatning barqaror taraqqiyoti, ma'naviy xavfsizligi va demokratik rivojlanishini ta'minlovchi strategik vazifadir. Mazkur jarayon yoshlarni mavjud ijtimoiy meyorlarga oddiy moslashtirish bilan cheklanmaydi. Uning mohiyati mustaqil fikrlaydigan, ongli tanlov qiladigan, o'z harakatlarining oqibatlarini oldindan baholaydigan va jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan shaxsni tarbiyalashdan iborat.

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Ijtimoiy mas'uliyat erkinlik, burch, vijdon, qadriyat, ijtimoiy daxldorlik va javobgarlikning o'zaro birligidan tashkil topgan murakkab ma'naviy-axloqiy hodisadir. Globallashuv yoshlarning bilim olish, xalqaro muloqot, global hamkorlik va ijtimoiy tashabbus ko'rsatish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, individualizm, iste'molchilik, ommaviy madaniyat, axborot manipulyatsiyasi va virtual befarqlik kabi xavflarni ham yuzaga keltiradi. Yoshlar ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishda mas'uliyatni bo'sunish bilan tenglashtirish, huquq va burchni ajratish, nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzilish, tarbiya subyektlari faoliyatining muvofiqlashmaganligi hamda milliy va global qadriyatlarini qarama-qarshi qo'yish asosiy metodologik muammolar hisoblanadi. Mas'uliyatni shakllantirish tizimli, aksiologik, dialektik, faoliyatga yo'naltirilgan va sivilizatsion yondashuvlarning o'zaro uyg'unligini talab etadi. Oila, ta'lim muassasasi, mahalla, fuqarolik jamiyati institutlari va raqamli platformalar yagona maqsad asosida hamkorlik qilgandagina ijtimoiy mas'uliyat barqaror shaxsiy sifatga aylanadi. Yoshlarni ijtimoiy loyihalar, ko'ngillilik, ekologik tashabbuslar, mahalla boshqaruvi, ijtimoiy tadbirkorlik va raqamli ma'rifat faoliyatiga jalb etish mas'uliyatni amaliy tajriba orqali shakllantirish imkonini beradi. Ijtimoiy mas'uliyatni baholashda yoshning faqat intizomi emas, balki mustaqil qaror qabul qilishi, tashabbuskorligi, empatiyasi, jamoaga foyda keltirishi, axborotdan axloqiy foydalanishi va o'z faoliyatini tanqidiy tahlil qila olish qobiliyati ham hisobga olinishi zarur. Umuman olganda, globallashuv sharoitida mas'uliyatli yosh avlodni tarbiyalash milliy o'zlikni saqlash bilan global hamkorlikka ochiqlikni, shaxsiy manfaat bilan jamiyat manfaatini, bugungi ehtiyojlar bilan kelajak avlodlar huquqlarini uyg'unlashtirishga asoslanishi kerak. Ana shunday yondashuvgina yoshlarni globallashuv jarayonlarining passiv kuzatuvchisi emas, balki jamiyat taraqqiyotini ongli ravishda shakllantiruvchi faol subyektaga aylantiradi.

ADABIYOTLAR

1. Kant I. Practical Philosophy. Translated and edited by Mary J. Gregor. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 700 p.
2. Jonas H. The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age. – Chicago: University of Chicago Press, 1984. – 255 p.
3. Fromm E. To Have or to Be? – London: Continuum, 2008. – 216 p.
4. Bauman Z. Globalization: The Human Consequences. – New York: Columbia University Press, 1998. – 136 p.
5. Beck U. World at Risk. – Cambridge: Polity Press, 2009. – 269 p.
6. UNESCO. Global Citizenship Education: Preparing Learners for the Challenges of the Twenty-First Century. – Paris: UNESCO, 2014. – 44 p.
7. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York: United Nations, 2015. – 35 p.
8. Castells M. The Rise of the Network Society. 2nd edition. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. – 656 p.
9. Giddens A. The Consequences of Modernity. – Stanford: Stanford University Press, 1990. – 188 p.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. O'zbekiston – 2030 strategiyasi to'g'risidagi Farmon. – Toshkent, 2023.
11. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
12. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 320 b.
13. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 96 b.